

12. Живописная Россия отечество наше в его земельном, историческом племенном, экономическом и бытовом значении / под ред. П.П. Семенова. – Издание товарищества М.О. Вольф, 1897. – Т. 5 Малороссия, Подолия и Вольнь. – Ч. 1. – 280 с.
13. Задорожнюк А.Б. Промислове виробництво в містах і містечках Подільської губернії кінця XVIII – початку XX ст. / Андрій Задорожнюк, Олександр Реєнт. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2008. – 270 с.
14. Історія міст і сіл Української РСР: Вінницька область. – К. : Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1972. – 630 с.
15. История Украинской ССР : в 10 т. – К. : Наук. думка, 1983. – Т. 3. – 719 с.
16. Куриленко О.В. Етнічна структура міст Правобережної України та її вплив на поземельні відносини / О.В. Куриленко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. : зб. наук. пр. – 2009. – Вип. 16. – С. 184-195.
17. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. / Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел ; под ред. Н.А. Тройницкого. – СПб., 1904. – Т. XXXII: Подольская губерния. – 248 с.
18. Прищепя О.П. Міста Волині другої половини XIX – початку XX ст. в доробку радянських науковців (до історіографії питання) / О.П. Прищепя // Історія міст і сіл Великої Волині. Науковий збірник «Велика Волинь». – Житомир : ПП Косенко М.Т., 2002. – Т. 25. – Ч. 1. – С. 163-168.
19. Прищепя О.П. Правові та економічні аспекти розвитку приватновласницьких міст Волині у другій половині XIX – початку XX ст. / О.П. Прищепя. – С. 128-132.
20. Статистика землевладения Центральный статистический комитет МВД. – СПб. : 1906. – Вып. 9: Подольская губерния. – 54 с.

In the article on the basis of analysis of legislative acts of the Russian empire and row of the archived materials first entered in a scientific appeal an attempt to select the features of the landed relations in the cities of the Podil'skoy province at the end of XVIII is done – to beginning of XX item.

Key words: *landed relations, cities, landownerships, Podil'ska province, Yampil.*

Отримано: 12.03.2013

УДК 94(477.43).084«1921-1928»

М. П. Олійник

РОЗВИТОК ТОРГІВЛІ НА ПОДІЛЛІ В РОКИ НЕПУ

В статті аналізується діяльність органів радянської влади щодо організації торгівлі на Поділлі в 20-х роках XX століття, її основні види та особливості розвитку.

Ключові слова: *асортимент, дозвіл, контрабанда, право на торгівлю, штраф.*

Впровадження радянською владою в рамках нової економічної політики свободи торгівлі як елементу товарно-грошових відносин відіграло позитивну роль у відбудові та розвитку господарського життя зруйнованого в період війни та запровадження воєнного комунізму. Різні аспекти даної проблеми в загальнодержавному масштабі аналізуються в монографіях П. Гай-Нижника

[1], В. Лантуха [2], Кульчицького [3], О. Пиріг [4] та інших. Значно менше вивчено регіональні аспекти розвитку торгівлі, зокрема і на Поділлі. Окремі сторони становлення торгівлі в краї досліджують П. Григорчук та В. Тучинський [5], В. Нестеренко [6], В. Ладаняк [7]. Проте відсутні узагальнюючі праці з цієї важливої теми. Відтак, враховуючи актуальність, проблеми та її недостатнє вивчення, в даній статті, спираючись на існуючі дослідження та архівні джерела, буде проаналізовано діяльність органів радянської влади зі становлення і розвитку системи торгівлі на Поділлі, досліджено види та особливості торгівлі в краї.

Остаточно встановивши радянську владу на Поділлі в листопаді 1920 р., більшовики взялися втілювати в краї своє бачення нової держави. Серед багатьох ідеологічних постулатів було і заперечення товарно-грошових відносин взагалі та торгівлі зокрема. Існуючі потреби мав задовольняти прямиий товарообмін. Однак запропонувати селянам, які складали більшість промислові товари в обмін на сільськогосподарські продукти для еквівалентного обміну нова влада не могла через гостру економічну кризу та зупинку більшості промислових підприємств. Приватна ж торгівля, з якої жили мешканці містечок, через її заборону новою владою «зовсім занепала»¹ [8, арк.11]. Суттєво обмежувалося проведення ярмарків. Зокрема, категорично заборонялося продавати на них продукти, котрі можна було купити в кооперативах, здійснювати купівлю-продаж і обмін худоби, торгувати за іноземну валюту. За недотримання вимог порушників чекав суд, конфіскація майна, трибунал [9]. Проте, на відміну від «внутрішніх» губерній, населення прикордонного Поділля мало можливість дещо покращити становище за рахунок контрабанди. Як зазначали офіційні джерела, нею було «зайнято майже 90% населення» [10, арк.46]. Цьому сприяло й те, що, внаслідок перебування в краї в 1918-1920 роках іноземних військ, у населення «осіла велика кількість іноземної паперової валюти і дзвінкої монети» [11, арк.5].

Проголошення в березні 1921 р. нової економічної політики суттєво не вплинуло на ситуацію, оскільки продовжувалася політика товарообміну. Постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (ВУЦВК) від 13 квітня 1921 р. фактично монополічне право на проведення товарообмінних операцій було надане кооперативним організаціям. Функції контролю за діяльністю кооперації і сприяння їй покладалися на губернську економічну нараду (губеклномнараду). Як наголошувалося в телеграмі Української економічної наради від 1 грудня 1921 р., губекономнарада «не повинна втручатися в порядок здійснення кооперацією покладених на неї задач, зокрема, висувати вимоги щодо скасування обміну, продажу, купівлі, видачі цим чи іншим організаціям або прийняття на комісію тих чи інших продуктів або товарів. Не повинна забороняти кооперативним організаціям здійснювати ті чи інші угоди, прямо не заборонені законом» [12, арк.45-46].

Проте, кооперація не мала достатніх сил, щоб конкурувати з контрабандою. Її масштаби були такими, що в прикордонній сму-

¹ Тут і далі збережено орфографію та стиль документів – Авт.

зі організовувалися відділення найбільших польських фірм, «які ставили собі за мету, – зазначалося в літерній телеграмі №5248 від 10 грудня 1921 р. Подільського губвиконкому всім повітвиконкомам, – не зупиняючись ні перед якими затратами вилучити кращу нашу експортсировину з Поділля» [13, арк.53]. Зазначимо, що, мабуть, від безсилля перед контрабандистами, міліція Прокурівської округи навіть заборонила виїзд в нейтральну смугу та попередила, що особи, затримані там, будуть заарештовані та відправлені у концентраційні табори з конфіскацією майна [9].

Врешті-решт влада змушена була піти на поступове впровадження вільної торгівлі. Бажаючи займатися такою діяльністю повинні були зареєструватися в міліції та отримати дозвіл на право торгівлі. Умовою його отримання було внесення плати в розмірі від 15 тис. до 1 млн. карбованців радянськими знаками (радзнаками), залежно від категорії (від торгівлі на лотках до ресторанів) [14, арк.18; 15, арк.7-7 зв.]. Документальним підтвердженням отриманого права було «Свідоцтво на право ведення торгівлі», яке видавали відділи управління повітвиконкомів [16, арк.50].

Узагальнивши перший досвід такої реєстрації, ВУЦВК 8 березня 1922 року ухвалив постанову «Про розряди торгових підприємств». Замість попереднього поділу на чотири категорії запровадили п'ять розрядів – від дрібної роздрібною торгівлі «на базарах одноособово з рук» до оптової торгівлі, тобто «продажу товару великими партіями», і встановили фіксовані розміри оплати за піврічний патент – від 4 до 400 крб., але не в радзнаках, а в дореволюційних золотих рублях, як це практикувалося в 1922 році [17, ст.187].

Крім отримання патенту, ті, хто торгував на базарах, повинні були сплачувати місцеві разові щоденні збори. Їхні розміри встановлювалися місцевими виконкомами відповідно до постанови ВУЦВК від 16 серпня 1922 р. Так, Новоушицький повітвиконком своїм наказом № 48/26 від 22 серпня 1922 року визначив, що «особи які проводять продаж в рознос будь яких товарів або речей на базарах чи вулицях з лотків, корзин, посуду чи з рук повинні сплачувати збір в розмірі 60.000 крб. (радзнаків – Авт.) з кожного торгівця і 180.000 крб. з торгуючих означеним з возів. Від зборів звільняються особи, які проводять випадкову, але у вигляді промислу продажу в рознос потриманих речей свого домашнього вжитку. З продажу на базарі худоби в розмірі 3,000,000 крб с голови великої та 1,000,000 крб. с голови дрібною худоби. Сбір стягується з кожної голови худоби, яка пригнана на ринок незалежно від того здійснилась чи ні купівля-продаж. У випадку відмови від сплати разового збору товари і речі затримуються в порядку, який буде встановлено місцевим повітвиконкомом» [18, с.161-162]. Уже 26 березня 1923 р. телеграмою губвиконкому було рекомендовано стягувати такий збір у розмірі 3% від вартості піврічного патенту. Округові виконкоми¹ мали право на деяке коригування ставок. Зокрема, Кам'янецький окрвиконком наказом № 38 від 2 квіт-

¹ В рамках адміністративно-територіальної реформи 1923 р 12 повітів Подільської губернії були реорганізовані в 6 округ – Авт.

ня 1923 р. встановив у містах Кам'янецької округи для торгових підприємств I розряду збір в розмірі «два крб. 70 коп. за базаро. день», II розряду – чотири крб. 20 коп., а для містечок округи відповідно два крб. 40 коп. і три крб. 15 коп. [19, арк.49].

Одним з перших розпочав реєструвати торговцями своїх рідних та знайомих керівний склад правоохоронних органів. Владі навіть довелося вживати певних заходів з метою обмежити апетити посадовців. Зокрема, своїм циркуляром №38 від 22 січня 1922 року Подільський губвиконком, звернувши увагу на такі факти та «беручи до уваги роль Міліції в боротьбі з порушеннями торгових норм», рекомендував усім повітовим відділам управління «утриматись від видачі дозволів на право торгівлі друзинам і членам сімей співробітників Міліції, особливо тим, які належать до комскладу» [18, с.53].

Всіх торговців, які не мали «Свідоцтва на право ведення торгівлі», розглядали як спекулянтів і прирівнювали до ворогів радянської влади, яких слід було знищити. Зокрема в наказі № 41 Кам'янецького повітвиконкому від 1 квітня 1922 року, написаному у яскравому публіцистичному стилі, говорилося: «Проводячи в життя нову економполітику на місцях Радянська Влада не має на меті допустити злостну і користну спекуляцію з боку кого б то не було. Кам'янецький повіт стоїть перед лицем контр-революції, котра міститься за кордоном. Шакали мирового капіталу клацають зубами посягаючи на Радянську владу, посилаючи різних провокаторів і шпionів аби вони підбюрювали населення, вносили смуту між громадянством наших Республік, роняли цінність Радянських грошей, піднімали курс заграничної валюти. Спекулянти ... замість понижити ціни на перші необхідні продукти споживання еще їх ціну в кілька сот раз підняли. Стаючи на сторожі спокою і забезпечення працюючих мас Кам'яниччини і на захисті інтересів Республік Повітвиконком наказує: Надзвичайній Комісії і Окремому Відділу заістних спекулянтів і валютчиків, котрі штучно понижують курс Рад. рубля, а підвищують курс заграничної контрабандної валюти арештувати по доказу їх вини і пристосувати найвищу кару – розстріл. Боротьба зі спекуляцією з заграничною валютою являється завданням не тільки Рад. органів і комуністичної партії, а кожного чесного громадянина, котрий повинен своїй владі донести про кожний випадок спекулянтів» [18, арк.93-94].

Контроль за дотриманням правил торгівлі покладався на міліцію та інспекторів з непрямих податків. При затриманні за торгівлю без «Свідоцтва...» складався протокол і справа передавалася до суду. Наприклад, 13 грудня 1923 р. судово-кримінальне відділення Подільського губернського суду на виїзній сесії в Кам'янці-Подільському за торгівлю папіросами без патенту засудило «Бліндера Йосифа Хаїмовача до двох тижнів некваліфікованої фізичної праці та конфіскації затриманих в нього 13 пачок по 25 шт. папірос і 3-х пачок по 10 шт.» Його брат Тойвель за перешкодження «інспектору 4-го району в складанні протоколу» був засуджений до шести місяців позбавлення волі із застосуванням «умовного звільнення з іспитовим терміном в три роки» [20, арк.7].

Упродовж 1922 року відбувалося становлення торгової мережі. Переважно створювалися приватні торгові підприємства, рідше – кооперативні. Державних закладів торгівлі практично не було. У той же час негативне ставлення до приватника як класово ворожої сили, змушувало владу сприяти поступовому нарощуванню мережі кооперативних торгових підприємств. Таку тенденцію відбиває розвиток торгових підприємств у Кам'янецькій окрузі (таблиця).

Розподіл торгових підприємств Кам'янецької округи в 1923 р.
[21, арк. 27].

Станом на 1 квітня 1923 р.					
1-го розряду	2-го розр.	3-го розр.	4-го розр.	5-го розр.	Всього
9	316	238	16	2	581 приватних/95, 78%
-	-	32	2	-	32 коопер./ 5,22%
Станом на 1 січня 1924 р.					
168	1040	212	13	1	1434 приватних/87,71%
-	5	186	7	5	201 коопер./ 12,29%

Такі дані кореспондуються із загальноукраїнськими тенденціями. На початок 1923 р. «питома вага приватника серед торгових підприємств республіки, – зазначав В. Литвин, – доходила до 96%. Частка його в роздрібному товарообігу становила 92%, оптово-роздрібному – 50%, а в оптовому – 1%» [22, с.485].

Разом з тим, як зазначалося в річному звіті про роботу Подільського губернського комітету КП(б)У (губкому) в 1923 р., у краї ще не було губернського об'єднання кооперації, що ускладнювало «керівництво і облік роботи». В губернії були окремі об'єднання споживчої кооперації – «Вінрайсоюз (Вінницька, Могилівська, більша частина Гайсинської округи, тобто половина губернії), Проскурівський райсоюз (одна округа), Кам'янецький (так само), Тульчинський (більша частина тульчинської та частина Гайсинської округи)». Загалом до їхнього складу входило 894 низових (сільських) споживчих товариств, але «активно працювала невелика кількість». Окрім того, в усіх великих містах діяв Цербкооп (центральний робітничий кооператив). До того ж цукровики мали власне вертикальне об'єднання в «многоловки», без губернського центру. Самостійними структурами були також військова кооперація та кооперація залізничників, які мали власні губернські об'єднання [23, арк.38-39].

Різко негативно на розвиток системи торгівлі вплинули «ножиці цін» 1923 р., які в звіті про роботу відділу управління губвиконкому називали «ножиці т. Троцького» [24, арк.248]. Восени наставала «торгова криза» [25, арк.7]. Спостерігався «повний застій в торгівлі, як наслідок великої різниці між цінами на С.-Г. продукти та цінами на фабрики» [26, арк.56 зв.]. Так, у Вінниці за пару чобіт селянину потрібно було віддати 50 пудів зерна, а за плуг, який коштував 3 червінці або в середньому 15000 крб. радзнаками, 150 пудів [24, арк.248]. Загалом на Поділлі 1 липня 1923 р.

довоєнний сільськогосподарський набір коштував 70 копійок, 1 жовтня – 46 коп., 1 листопада – 47 коп., 1 січня 1924 р. – 71 коп. У той же час «промисловий карбованець» коштував 160 копійок, 1 жовтня – 192 коп., 1 листопада – 163 коп., 1 січня 1924 р. – 146 коп. [26, арк.61]. Розходження в цінах особливо було помітним, оскільки губернія була прикордонною. Селяни бачили, що «в польських селах і містечках на кордоні ціни на худобу і хліб вдвоє і троє дорожчі, ціни ж на фабрикати значно дешевші» [27, арк.108]. Щоби зберегти покупців, споживча кооперація «змушена була до 25% відсотків знизити ціни на свої товари. Однак і споживачів не змогла утримати, і зазнала фінансових збитків «У боротьбі за покупця застосовувалися всі методи. Зокрема, в Кам'янецькій окрузі магазин «Промсоюзу» до свого відкриття закупив у Москві товари зі значною знижкою (до 50%) в перший же день роботи створив значну конкуренцію іншим магазинам. Окрвиконком навіть змушений був скликати спеціальну нараду [26, арк.56 зв.]».

Проте це не допомагало. З огляду на привабливість цін за кордоном селяни прикордонних сіл «починають звикати ходити на базари та ярмарки тієї сторони, – підкреслювалося в звіті про роботу Кам'янецького окрвиконкому за червень 1923 р., – навіть не з метою контрабанди, а з метою збуту своєї продукції. Так, наприклад, в районі Гусятина селянки йдуть цілими стаями за купівлею керосину, солі, легкої мануфактури тощо» [28, арк. 35 зв.]. Крім того, «ця притичина сприяє переправці робочої худоби, квасолі, жирів за кордон, де селяне обмінюють їх на продукти фабричного виробу» [27, арк. 94.]».

Стабілізувати ситуацію вдалося на початку 1925 р., коли було введено в готівковий обіг червінець, вжито заходів з посилення охорони кордону тощо. З січня стан ринку почав поступово покращуватися на користь селян. Так, з жовтня 1924-го по січень 1925 року в Могилівській окрузі ціни на жито піднялися з 28-30 коп. до 55-60 коп. за пуд, на сало – з 6 крб. до 10 крб. Одночасно впали ціни на сіль з 1 крб. 10 коп. до 70 коп., керосину – з 2 крб. 50 коп. до 1 крб. 90 коп. в Проскурівській окрузі – на жито – з 23,5 коп. до 62,5 коп., пшеницю – з 40 коп. до 1 крб. 5 коп., картоплю – з 9 коп. до 30 коп., ситцю – з 34 коп. до 28 коп. за аршин. Такі тенденції сприяли проведенню кампанії добровільного членства в споживчій кооперації та розширенню її мережі [27, арк. 61].

Скориставшись із сприятливої ситуації, суттєво активізувалася робітнича кооперація. До літа 1925 р. вона потіснила приватних крамарів у містах Поділля. В Кам'янці-Подільському Церобкооп через свої 22 філії у всіх районах міста у боротьбі з приватниками захопив ринок торгівлі бакалією та мануфактурою і на 50% торгівлі хлібом і м'ясом. Вважалося, що бюджет робітника був охоплений Церобкоопом на 70% [29, арк. 162].

Зазначимо, що витіснення приватних торгових підприємств було одним із провідних напрямків політики радянської влади. Приватник, маючи патент на торгівлю, сплачував прибутковий податок і орендну плату за магазин або щоденний ринковий збір.

Крім того, в 1924 р. постановою ВУЦВК і Раднаркому від 15 листопада 1923 р. було запроваджено стягнення особливого збору з рахунків понад 5 крб. Власники зобов'язані були вести спеціальні «квитанційні книжки» та заносити в них усі рахунки з продажів. Щоб змусити торговців виконувати дану постанову, регулярно проводилися перевірки магазинів. Так, 9 вересня 1924 р. губернський фінансовий відділ (губфінвідділ), розглянувши підсумки ревізії торгового підприємства IV розряду Штейна Мордки Гершковича, за відсутність квитанційної книжки наклав на нього штраф у розмірі 30 крб. і зобов'язав завести книжку [30, арк. 39].

Додаткові витрати поклала на торговців і постанова президії губвиконкому № 223 від 23 грудня 1924 р. У ній окрвиконкомом рекомендувалося зробити обов'язковими для торгових підприємств усіх форм власності оголошення в торгових залах про роздрібні ціни згідно затвердженого переліку товарів. Уже 11 січня 1925 р. Вінницький окрвиконком обов'язковою постановою № 5 передбачив такий асортимент: «Мука житня та пшенична; хліб білий пшеничний, житній і пекльований; пшоно; ядриця; масло коров'яче; олія підсонячна; цукор рафінад і пісок; сіль; мило просте; сірники; м'ясо; оселедці; гас; гальоші; обув'я; чай байков. чорний; тютюн кришений; папіроси 1 і 2 сорта; курительна махорка; кофе натуральне; ситець» [31, арк.5].

Ще більше діяльність приватних торгових підприємств ускладнила постанова президії губвиконкому № 68 від 17 лютого 1925 р., якою відділи комунального господарства (комунгоспи) зобов'язані були укладати договори оренди на торгові приміщення через торги, що призводило до зростання орендної плати [32, арк.27-28].

Загалом на середину 20-х років на Поділлі було завершено формування системи торгівлі на користь кооперації. Державної торгівлі в краї практично не було. Зазначимо, що зміцнення в неприродний спосіб позицій кооперативних торгових підприємств паралельно супроводжувалося зростанням недоліків у роботі кооперації. Звичними ставали збільшення накладних витрат «до 53%, при проходженні краму від тресту до споживача, наявність примусового асортименту» тощо [33, арк.11]. Паралельно завершився розгром масової контрабанди, свідченням чого стало згорання польських транзитних фірм і відсутність масових групових порушень кордону [34, арк.47-48].

Необхідно звернути увагу, що незалежно від розвитку мережі торгівлі радянська влада постійно прагнула зберегти монополію на торгівлю стратегічно важливими товарами, в першу чергу сіллю. Подільський губвиконком в наказ № 31 від 23 січня 1922 року категорично забороняв будь-яку вільну торгівлю сіллю й натурпреміювання нею та підкреслював, що відпускати сіль населенню мають право виключно державні продовольчі органи (продоргани) чи інші органи лише в порядку планового державного постачання «по нарядах і нормах продорганів». Наголошувалося, що «сільське населення отримує сіль в порядку планового державного постачання... лише по товарообміну на сільгосппродукти, а саме: зерно-

хліб, зерно-фураж, об'єм-фуража та крупи». Миське ж населення та робітники, які не перебували на державному постачанні, повинні були отримувати сіль як плату не більше двох фунтів в місяць на їдока. Одночасно дозволявся вільний товарообмін на сіль, але без права перепродажу. При обміні сільгосппродуктів встановлювався еквівалент: за один пуд крупної солі півтора пуда жита (ціна дрібної солі збільшувалася на тридцять відсотків). На залізничному та гужовому транспорті дозволялося провозити не більше 20-ти фунтів солі на людину. Всі приватні особи, кооперативні об'єднання, державні установи та військові кооперативи повинні були в п'ятиденний термін здати сіль на облік продорганів. Завершувався наказ традиційними для того часу попередженнями про судову відповідальність для порушників та наказом для міліції та адміністративних органів вживати найрішучіших заходів для боротьби з незаконним провозенням і продажем солі [18, с.55-56].

Також до монополії держави належала торгівля спиртними напоями. Хоч офіційно в країні аж до 1925 року діяв «сухий закон», з метою наповнення бюджету було дозволено виготовлення та продаж вина і пива. Цей вид торгової діяльності жорстко регламентувався. Так, у циркулярі № 37 Подільського губвиконкому від 10 лютого 1922 року наголошувалося, що роздрібні торговці «зобов'язані закуповувати вино для продажу лише в оптових торговців» [18, с.67]. Циркуляр доповнювався «Правилами проведення роздрібною торгівлі вином з правом споживання на місці, а також на виніс і в розлив». Така торгівля дозволялась лише виноградним вином міцністю до 20 градусів у «ренскових погрібах, столових, ресторанах і тимчасових виставках». Доцільно звернути увагу на те, що місця для продажу вина та його розпиття мали бути не ближче «250 саж. від буд., які займають лабораторні, інтендантські, продовольчі та інші військові склади, а також на відстані менше чим 1½ версти від арсеналів, артилерійських складів, порохових заводів і погребів, а також на ближче 100 саж. від дитячих будинків та лікарень». Спеціально обумовлювалось, що загальний обсяг на продаж не може «перевищувати 500 відер вина всіх сортів» і що вино повинно зберігатися в тому ж посуді, в якому було доставлене з оптового складу. Заборонялося розбавляти вино водою та будь чим-іншим. Звертає на себе увагу заборона продавати вино в готелях, постійних дворах, мебльованих квартирах і гуртожитках, під заставу або в обмін на речі чи продукти, а також заборона продавати вино підліткам і особам в стані сп'яніння. Враховуючи, що захмелілі відвідувачі прагнутимуть «продовження свята», установам, які продавали вино на розлив, заборонялося влаштовувати азартні ігри, але «облаштування біларду, а також допущення музики, потребують спеціальних дозволів Відділу Управління, від якого отримано дозвіл на право торгівлі вином. Дозвіл видається за особливу плату». Торгівля вином у «виноторгівлях, які мають право продажу із вживанням на місці дозволялось в містах з 8-ми годин ранку до 11-ти годин вечора, а в інших населених пунктах з 9-ти годин ранку до 10 годин вечора...» [18, с.67].

Зазначимо, що регламентація торгівлі алкогольними напоями і надалі була в полі зору влади. Так, Подільський губвиконком наказом №294 від 14 серпня 1923 р. «Про доповнення правил торгівлі пивом і вином» дозволив «продавати пиво з винних лавок на винос» і видавати дозволи на торгівлю вином «в сільській місцевості» [19, арк.111]. На засіданні 11 березня 1925 р. хоч «сухий закон» вже було скасовано, він визнав «небажаним та шкідливим відкриття крамниць на продаж денатурату (спирту – **Авт.**) в селах, дозволивши цей продаж тільки поселеннях міського типу». В іншому випадку, бажаючи це робити повинні мати «посвідчення Райвиконкому, що він знаходить бажаним продаж денатурату» [34, арк.17]. Наступним кроком стала постанова губвиконкому № 254 від 20-го квітня 1925 р. «Про торгівлю спиртними напоями». У ній наголошувалося, що дозвіл на таку торгівлю в усіх населених пунктах має видавати адміністративний відділ відповідного виконкому. В порівнянні з «Правилами...» 1922 р. дозволялося продавати вино «на винос». Підкреслювалося, що при наявності дозволу на торгівлю вином, можна продавати інші спиртні напої без особливого дозволу, а при торгівлі пивом – торгувати вином без додаткового дозволу заборонялося. Крім того заборонялася зазначена торгівля в «прикордонній/митній смузі». Посилювалося також покарання за порушення цієї постанови – порушників могли покарати адміністративним штрафом у 300 крб. або арештом до 3-х місяців [31, арк.29].

Дуже жорстко органи влади ставилися до питань нормування порядку торгівлі. Зокрема, Кам'янецький повітвиконком своєю обов'язковою постановою № 156 від 2 жовтня 1922 року встановив такий режим торгівлі: «На базарах і ринках: а) для осіб, які торгують у відкритих приміщеннях на ларах, рундуках і столиках, з возів в рознос тощо з 10 годин ранку до 8 год. вечора по офіційному часу безперервно; б) для осіб, які торгують у закритих приміщеннях, м'ясних лавках, магазинах із продуктами тощо з 10 год. ранку до 8 год. вечора з перервою на обід з 2-х до 4-х год. дня. Поза базарів – з 10 год. ранку до 2 год. дня і від 4 год. дня до 8 год. вечора. В ресторанах, столових, кондитерських і кофейнях, а також буфетах від 9 год. ранку до 12 год. ночі, причому робітники та службовці таких підприємств працюють у дві зміни з таким розрахунком, щоб їх робочий день не перевищував нормального восьмигодинного робочого дня». Поза вказаний час, а також по неділях і святкових днях торгівля суворо заборонялася, за винятком базарної та підприємств, які торгують продуктами: м'ясні лавки, ресторани, ідальні тощо. Наголошувалося, що власники зобов'язані забезпечити для робітників і службовців не менше одного вихідного дня в тиждень. Купівля-продаж будь чого по дорозі до базару і не в спеціально відведених для цього місцях, а також торгівля «тютюном, папіросами, галантерейними товарами, зернятами і фруктами в корзинах на тротуарах міста – забороняється, як і торгівля малолітніми – які не досягли 18-річного віку». Винні в невиконанні цієї постанови підлягали адміністративній відповідальності – штрафу до 300 карбованців золотом. Контроль за виконанням цієї постанови, а також за

веденням торгівлі у відповідності до патентів покладався на органи міліції [18, с.181-182].

Уже 17 квітня 1923 р. обов'язковою постановою №59 Кам'янецький окрвиконком вніс зміни до даної постанови. Вони дозволяли торгівлю на базарах та ринках з 9 до 19 години та в критих приміщеннях з «9 до 1 год. дня та з 2 до 6, поза базарами в критих приміщеннях – з 9 до 2 і з 4 до 8». У вихідні та святкові дні – з 12 до 4 год. В ресторанах – з 9 до 23 год. Підкреслювалося, що як ті, хто вперше отримав торговий патент, так і особи, які продовжили його дію у зв'язку із закінченням терміну, зобов'язані зареєструвати нові патенти в районних управліннях міліції [19, с.59]. Могилів-Подільський окрвиконком пішов ще далі і постановою від 27 грудня 1923 р. надав усім райвиконкомам округи право в адміністративному порядку карати за порушення правил чи розпорядку торгівлі штрафом у 10 крб. золотом або арештом до трьох діб, або примусовими роботами без позбавлення свободи [35, арк.3]. Він же обов'язковою постановою №8 25 лютого 1924 р. з метою забезпечення громадського порядку, тиші та благоустрою заборонив будь-яку торгівлю на відкритому повітрі за межами базарів та ринків. Порушникам загрожував штраф до 300 карбованців золотом з виплатою в радзнаках, або арешт до 3-х місяців, або примусові роботи на 6 місяців [36, арк.4].

Зазначимо, що в березні і травні 1925 року окрвиконками, за рекомендаціями губвиконкому, двічі уточнювали режим роботи торгових підприємств, аж поки не запровадили подовжену роботу в літній час для базарів і ринків, з 8-ї до 24-ї, заборонили торгівлю в магазинах у дні пролетарських свят і скасували реєстрацію торгових патентів у міліції. Крім того, наголошувалося, що для «спеціальних видів торгівлі: вином, пивом, машинками для друку, шрифтами, вогнестійними знаряддями та вогнеприпасами, друкарськими виробами, медикаментами, предметами санітарії та гігієни, а також для відкриття та експлоатації готелів, нічліжних будинків та заїздів» необхідно одержати дозвіл [31, арк.12, 39].

Крім того, що влада опікувалася встановлення режиму роботи базарів і ринків, вона прагнула здешевити їхнє утримання. Характерним в цьому плані є циркуляр №61 Кам'янецького повітвиконкому від 21 квітня 1922 року: «З метою економії державних коштів пропонується утримання комендантів базарів в заштатних містах, містечках, волостях і селах, за виключенням повітових міст, перевести на кошти торгівців шляхом їх самообкладення» [37, арк.22].

Таким чином, аналіз процесу створення системи торгівлі на Поділлі дозволяє зробити безсумнівний висновок, що органи радянської влади прагнули до встановлення тотального контролю за торгівлею. Це проявилось в жорсткій регламентації всіх сторін торгової діяльності, встановленні монополії на торгівлю сіллю та спиртним. Під тиском органів влади в краї в неприродний спосіб сформувалася система з домінуванням кооперативних підприємств в оптовій і оптово-роздрібній торгівлі. Приватники до кінця 20-х років зберігали помітні позиції в роздрібній торгівлі та домінували на базарах і ринках.

33. ДАХМО, фп 301, оп. 1, спр. 10.
34. Там само, спр. 152.
35. ДАВО, фр 925, оп. 1, спр. 7.
36. Там само, спр. 141.
37. ДАХМО, фр, 336, оп. 1, спр. 81.

The article analyses trade regulatory measures of Soviet authorities in the region of Podillia in 1920 s, their main types, and specificities of their development.

Key words: choice, permission, contraband, right to trade, fine.

Отримано: 20.03.2013

УДК 94(477.43)«08/14»

В. С. Прокопчук

ДУНАЄВЕЧЧИНА В СЕРЕДНЬОВІЧНУ ДОБУ

У статті досліджується найбільш віддалений у часі відрізок історичного процесу, і стосується він одного з типових населених пунктів Поділля – Дунаївців та його околиць. Найдавніша згадка, походження топоніма, улличі і тиверці у взаємодії з Києвом, татарсько-турецька експансія, польська колонізація, участь дунаївчан у національно-визвольній, антифеодальній боротьбі, Смотрицькі в долі України, динаміка соціально-економічних змін, духовного і політичного життя складають проблематику, що зазнала в цьому дослідженні детального розгляду.

Ключові слова: Дунаївці, татари, поляки, Смотрицькі, економіка, боротьба.

Історія Дунаївців цього періоду знайшла побіжне висвітлення у нарисі «Дунаївці» [1], «Історії місті і сіл Української РСР. Хмельницька область» [2], низці статей [3]. Однак розкрита вона неглибоко і фрагментарно. За правилами, писаними і неписаними, детальне звернення до минулого викликало звинувачення в «патріархальщині», від якої було зовсім недалеко до ярлика «Українського буржуазного націоналіста». Сьогодні, коли в Україні розпочалася підготовка і видання історії населених пунктів у новій історіографічній редакції, у пору переглянути, поглибити й подати в систематизованому порядку історію Дунаївців – одного з провідних населених пунктів краю та прилеглих земель як етапне дослідження на шляху до написання і видання історії міста у новій транскрипції.

Тому й ставиться мета в цій статті заповнити прогалини попередніх публікацій про середньовічні Дунаївці та Дунаєвеччину, наповнити цей період новим джерельним матеріалом, проаналізованим та узагальненим на нових методологічних засадах.

Місто Дунаївці, райцентр Хмельницької області, розташоване на півдні області за 68 кілометрів від обласного центру і 35 кілометрів від древнього Кам'янця-Подільського. Через Дунаївці проходить траса Київ – Хмельницький – Чернівці, а відтак – шлях до Молдови, Румунії, Болгарії.